

„HET GROTE MISVERSTAND”

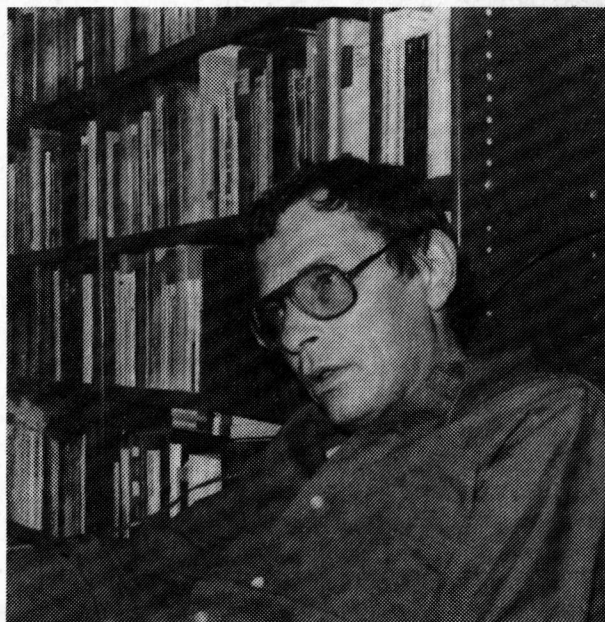
JAN ROGIER OVER DE NEDERLANDSE HISTORIOGRAFIE

VAN DE 20ste EEUW

frank van vree
michiël baud

Wie regelmatig kennis neemt van de literatuur over de twintigste eeuw kan niet anders dan gewend zijn aan aanduidingen als 'voor de oorlog', 'naoorlogs', etc. Wat'onderwerp van de historische beschrijving ook is, in het algemeen wordt de schijn gewekt dat de ontwikkeling ervan in de oorlog in 1939/40 afgebroken werd en na de oorlog onherkenbaar veranderd terugkwam. In die lektuur lijkt het erop alsof de twintigste eeuw met een gigantische bijl doormidden is gehakt en in twee volmaakt losse en van elkaar onafhankelijke delen is gespleten. In vele gevallen is dat ook terecht. Voor de Joodse bevolking in Europa zullen de jaren 40-45 altijd een gruwelijke breuklijn in de geschiedenis blijven. Evenals b.v. voor de Russen. Toch zijn er ook bij deze op het oog duidelijke voorbeelden van een door de Tweede Wereldoorlog getrokken scheidslijn constanten aan te wijzen. Het antisemitisme was niet iets dat uitsluitend een kenmerk was van het Duitse Nationaal-socialisme en zal ook nooit begrepen kunnen worden als men daarbij niet diep in de Europese cultuur-geschiedenis teruggaat. Ook is het onjuist om het te doen voorkomen alsof anti-joodse en fascistische gevoelens bij het neerslaan van de duitse legers in '45 van de ene op de andere dag verdwenen. Steeds duidelijker wordt het dat vele grotere en kleinere aanhangers van het fascisme na de oorlog rustig hebben kunnen door funktioneren en dat verschijnselen als antisemitisme geenszins uitgeroeid zijn.

Hoewel de idee van de Tweede Wereldoorlog als totale breuk ook nu nog in brede kring geaccepteerd is, was het vooral in de vijftiger jaren hecht verankerd in de intellectuele common sense. Dit leidde er onder meer toe dat men besloot om dit cruciale tijdvak van rijkswege te laten onderzoeken. Als je ervan uitgaat dat de historicus alleen al door de keuze van zijn onderwerp het beeld van de geschiedenis bepaalt, dan betekende deze opdracht een duidelijke bevestiging van het algemeen aanvaarde

BIOGRAFISCHE NOTITIES

Geboren in 1929 als zoon van de bekende historicus L.J. Rogier, volgde Jan Rogier de opleiding tot wetenschappelijk archief ambtenaar, studeerde aan de school voor Taal en Letterkunde (geschiedenis) te Den Haag, en korte tijd aan de K.U. van Nijmegen. Als ambtenaar aan het stadsarchief te Delft en streekarchivaris van de Brabantse Kempen publiceerde hij enige artikelen, een bezigheid die zou uitmonden in een redacteurschap bij de Volkskrant. In 1966 stapte hij over naar Vrij Nederland. Momenteel is hij voorzitter en waarnemend directeur van de Boekmanstichting in Amsterdam, medewerker van V.N. en free-lance medewerker bij de NOS. Zo maakte hij in de serie 'markant' het befaamde potret van Annie Romein-Verschoor, dat enkele dagen voor haar dood werd uitgezonden

beeld van een doormidden gereten twintigste eeuw.

Een van degenen die zich vanaf het begin tegen deze scherpe isolering van de geschiedenis van het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog heeft verzet, is de journalist Jan Rogier.

Een weergave van kritiek op vorm en inhoud van De Jong's 'officiële' geschiedschrijving is te vinden in de Groene Amsterdammer van 22 november 1978 (p.14) en zal dus in dit artikel grotendeels buiten beschouwing blijven.

Zo goed als dat voor bovengenoemde geschiedschrijving gold, zo kan ook het gebied van Rogier's onderzoek als aanwijzing fungeren voor zijn visie op de Nederlandse geschiedenis. Op dit moment houdt hij zich bezig met de sociaal-democratische beweging van de dertiger jaren; een onderzoek dat momenteel geconcentreerd is rond de persoon van Boekman, toenmalig wethouder van Kunsten in Amsterdam en naamgever aan de stichting waar Rogier nu werkzaam is. Kortgeleden is een boek van zijn hand verschenen, waarin, naast zijn kritiek op De Jong portretten staan van een aantal Nederlanders, van Sam van Houten en P.L. Tak uit het eind van de 19e eeuw tot de beide Romeins en Anton van Duinkerken uit deze eeuw (1). Deze portrettenreeks moet een vervolg krijgen in een bundel over de christelijke politici.(2) Verder publiceert hij nog regelmatig in Vrij Nederland over actuele en historische onderwerpen. Een belangstelling die zich dus over een periode van meer dan een eeuw uitstrekt.

J.rogier en presser

Blijkens een artikel in Nederlands Maandblad (3) is het noemen van de naam 'Jan Rogier' al voldoende om Lou De Jong in spontane woede te doen uitbarsten. Vanwaar deze allergische reactie? Niet alleen omdat hij een eenzame, maar vasthoudende 'luis in de pels' is, maar ook omdat hij de zoon is van zijn collega en adviseur L.Rogier. De Jong is niet de enige die Rogier's geschiedwerk koppelt aan dat van zijn vader en de relatie tussen het werk van de oude en de jonge Rogier is steeds een bron van gissingen geweest.

"Velen willen het doen voorkomen als zou ik mij afzetten tegen mijn vader, maar juist het tegendeel is het geval. Als ik iets over zijn invloed zou kunnen zeggen, dan is het dat ik in zijn lijn doorwerk en alleen verder ga in een andere tijd. Naast Presser is mijn vader de grootste inspiratiebron geweest. Hij was een self-made historicus. Als neerlandicus heeft hij de geschiedenis op een merkwaardige manier benaderd. Toen hij het werk van zijn broer, een amateur met belangstel-

ling voor locale kerkgeschiedenis, na diens dood afmaakte, had dat nogal succes in de vakwereld en daarom is hij er toen mee doorgedaan. Hij had een hekel aan de theorie en filosofie van de geschiedenis. Zijn zwakste stukken zijn bijvoorbeeld ook die, waarin hij tegen Jan Romein tekeer gaat. Evenals Presser had mijn vader een enorme aandacht voor het maatschappelijke en persoonlijke element in de geschiedenis. Zijn mooiste opstellen vind ik nog altijd die over Rotterdam in de eerste helft en het derde kwart van de negentiende eeuw; dat zijn opmerkelijke dingen die met kerkgeschiedenis niets te maken hebben. Hoewel hij altijd binnen de kerk is gebleven, stond hij zeer kritisch tegenover de katholieken en dat is hem zeer kwalijk genomen. Hij vond - en dat is het punt waar we uit elkaar liepen - dat ik in die kritiek te ver ging. Toen ik van de Volkskrant naar Vrij Nederland overging, schreef hij mij een lange brief, waarin hij stelde dat dit overlopen naar de vijand - buiten de kerk stappen - hem te ver ging. Ofschoon hij het op punten dikwijls met mij eens was"

De kritische opstelling tegenover de monarchie heeft Jan Rogier ook niet van een vreemde. De complete werken van Wagenaar, de vertegenwoordiger van de republikeinse geschiedschrijving bij uitstek, die zijn vader al op jeugdige leeftijd las, staan nu bij Jan Rogier in de boekenkast. Over De Jong's verheerlijking van het Vorstenhuis merkte zijn vader op dat hij dat typerend vond voor een 'bekeerde socialist'.

Zoals gezegd was Presser zijn tweede belangrijke inspiratiebron. De bewondering voor deze markante historicus komt duidelijk naar voren in het portret dat in de inleiding van de genoemde bundel van Jan Rogier is opgenomen.

"Presser heb ik vrij goed gekend, een boeiende figuur, die duidelijk ook een narrator, een verteller was, en ondanks zijn politiek-maatschappelijke aandacht een zeer ouderwets historicus, die zich bezighield met problemen waar 19e eeuwse historici mee bezig waren: Napoleon, ontwakend Amerika, de Tachtigjarige Oorlog Klassieke thema's, toch weer op originele manier aangepakt."

"Hij was een moedig man, die altijd op de bres stond voor minderheden. In 1964 werd ik redacteur van Dialoog het blad wat door het C.O.C.was opgericht dat voor het eerst naar buiten trad met de homoseksuele problematiek. Eén van de eersten die ik heb geïnterviewd was Presser, en daarna ben ik vrij vaak bij hem geweest!"

ontrafelen

Het element dat Jan Rogier van zijn geestelijke vaders vocal al lijkt te hebben overgenomen, is hun kritische en geëngageerde, maar ook thematische en klassieke benadering. Misschien daardoor heeft hij nauwelijks banden met de wereld der vakhistorici, door wie hij zeer gereserveerd wordt behandeld. De enige groep historici, die net als hij geschiedenis schrijft vanuit een sterke maatschappelijke betrokkenheid, is die van de beoefenaren van de sociale geschiedenis, door wie identificatie met de door hen onderzochte maatschappelijke bewegingen voorop gesteld wordt. Jan Rogier daarentegen kiest vaak voor een tegenovergestelde aanpak, waarbij hij zich richt op de machthebbers en tracht te ontrafelen hoe beslissingen aan de top tot stand komen. Hoe ziet hij de functie van de geschiedwetenschap?

"Ik geloof dat de wijze waarop mensen hun wetenschap en m.n. de geschiedenis bedrijven, voor een groot deel afhankelijk is van hun maatschappijopvatting. Als je structurele kritiek hebt op de samenleving waarin je leeft, dan zal dat ongetwijfeld ook in je geschiedbeeld tot uiting komen.

Aan de andere kant zal dat geschiedbeeld ook materiaal aandragen om je mening over de hedendaagse maatschappij te vormen. Daar zit een wisselwerking in. Het gevaar is daarbij natuurlijk niet denkbeeldig dat je keuze van historische thema's en je interpretatie van historische feiten gekleurd worden door je maatschappijopvatting."

Een gevaar?

"Ja, al te dogmatische geschiedschrijving, in marxistische, maar ook bijvoorbeeld in katholieke zin is niet goed. Je zou daarvoor mijn vader als voorbeeld kunnen nemen. Die beklemtoonde altijd dat de historicus volstrekte onafhankelijkheid nodig heeft, ook tegenover zoiets als zijn eigen kerk. Volgens mij is hij daarbij toch niet helemaal ontkomen aan een contradictie, die hij niet tot in zijn uiterste consequenties heeft willen doordenken. Als je n.l. in de waarheid van het katholicisme gelooft, is daarmee voor je geschiedschrijving het stramien al gegeven; zelfs al wil je er wel kritische kanttekeningen bijplaatsen in de praktijk."

"Pressers voornaamste doel was te ont-

mythologiseren. Het was typerend voor hem om de zaak op zijn kop te zetten en mensen 'uit te kleden'. Wat dat betreft was zijn 'Ondergang' atypisch voor zijn gehele werk. In het algemeen hield hij zich bezig met onderwerpen, waarbij hij geen grote persoonlijke emoties hoefde te ventileren. Bij zijn 'Ondergang' werd hij op zijn eigen identiteit vastgepind.

Ikzelf heb ook de neiging - en dat klinkt wel wat simpel - gegeven structuren, als zeker aangenomen karaktertrekken en bedoelingen van mensen in eerste instantie eens om te draaien en te kijken of niet precies het tegenovergestelde aan de hand is geweest. Juist als dingen sterk benadrukt worden, ga ik me afvragen of er geen bewijzen van het tegendeel te vinden zijn. Neem nu het geval van Koningin Wilhelmina. Iedereen was het erover eens dat ze - wat je ook van haar kon zeggen - keihard werkte. Maar ga je dan eens kijken naar de directe bronnen zoals dagboeken, brieven etc. dan blijkt juist de tegenovergestelde klacht bestaan te hebben. In zijn dagboek schrijft de hoge koloniale ambtenaar Hart zoiets als: 'De koningin trekt zich niets aan van wat er op de wereld plaats vindt en ze heeft er ook geen enkele belangstelling voor; ze is bijna nooit te bereiken.' Ook in de tijd toen Abraham Kuyper min.pres. was, dus aan het begin van haar regering, werden zulke klachten in brieven van haar vaste medewerkers geventileerd. Een algemeen aanvaard beeld blijkt dus gewoon niet te kloppen."

"Je kunt tot op zeker hoogte een enigszins ouderwetse geschiedschrijving bij mij constateren. Ik probeer juist die aandachtsgebieden, die in het verleden op min of meer verheerlijkende wijze beschreven zijn, te ontrafelen en op zijn minst van een groot vraagteken te voorzien.

Bij Arthur Lehning vind je hetzelfde: het ontrafelen van de machten. Ideologisch sta ik natuurlijk veel dichterbij de anarchisten dan bij de marxisten. Elke macht van een vraagteken voorzien, dat vind ik belangrijk.

Daarbij gebruik ik vaak personen als voorbeelden om structuren aan te geven. Ik heb indertijd eens een artikel over de toen net overleden Spaak geschreven; datzelfde zou je bijvoorbeeld ook over Luns kunnen doen. De centrale vraag is dan waarom hebben deze mensen deze hoge functie gekregen in de internationale politiek? Het antwoord luidt: omdat ze niet zoveel te betekenen hadden want anders zouden ze niet op zo'n sleutelpositie

zijn neergezet door de grote mogendheden. Dus het zijn representatieve figuren uit een klein land ; een eerste vereiste is n.l. dat ze niet gevaarlijk mogen worden. En dan ga je carrière van zo iemand na en je ziet inderdaad een opgang van iemand die er zorgvuldig voor heeft gezorgd dat hij niet al te overstreden werd."

Het lijkt erop dat de traditie van engagement, lopend van Thorbecke tot Huizinga, Romein, Presser en Geyl, door de gevestigde vakhistorici van nu - de sociaal-historici daargelaten - niet is voortgezet.

" Ik weet niet of ik dat zo zonder meer mag stellen, maar het lijkt erop dat, terwijl er onder de studenten momenteel een grote belangstelling is voor een maatschappelijk relevante geschiedbeoefening, er een grote kloof is tussen de door jullie genoemde en de huidige generatie historici. Deze laatste komt zowel wat betreft produktie als maatschappelijk engagement heel magertjes uit de verf. "Hoe dat komt? Ik heb het idee, boud gezegd, dat de koude oorlog ertussen zit, ook in de wetenschapsbeoefening. In die tijd zijn de wat kleurloze ambtenaren, de carrière makers aan het woord gekomen. Linkse historici, zoals in katholieke kring de begaafde Daniel de Lange, hebben omdat zij in de kring van historici niet geaccepteerd werden, hun beroep elders moeten zoeken en zijn geen vakhistorici geworden."

Als journalist heeft Jan Rogier meer ruimte gekregen zijn ideeën over de taak van de geschiedenis gestalte te geven. Hoewel ook daar soms problemen rezen, zoals bij de Volkskrant wanneer hij scherpe artikelen schreef over het antisemitisme, de zigeunervervolging en de Katholieke kerk.

„socialisten”

De zojuist verschenen bundel bevat een serie essays over uiteenlopende figuren als de historici Geyl en Presser, de schrijvers Hoornik en Van Duinkerken, politici als Wibaut en Van Houten. Het lijkt wat vreemd dat bijvoorbeeld Van Houten en Van Duinkerken onder de noemer 'socialisten' worden gebracht. In zijn inleiding bepleit Rogier een herziening van de historische begrippen als socialist, conservatief, progressief etc. De 'andere socialisten' waren allemaal mensen die enerzijds

streden tegen de geest van de tijd waarin ze leefden en anderzijds kind van hun tijd zijn gebleven. Naast de ironische verwijzing naar de (vroeger) politieke overtuiging van De Jong in het woord 'andere' is er ook een praktische reden voor de diversiteit van de door Rogier beschreven personen.

" De meeste portretten werden geschreven omdat er een aanleiding voor was, een herdenking of een sterfgeval. Ik ben trouwens altijd al geobsedeerd geweest door het maken van portretten, het biografische element. En ik grijp zo'n gelegenheid dus erg graag aan om een totaal beeld van die mensen te ontwerpen, althans een politiek-maatschappelijk totaalbeeld. Want ik bespreek niet de dichter Jacob Israel de Haan, niet de dichter Anton van Duinkerken, ik bespreek de maatschappelijke figuur.

" Ik heb geen portret geschreven van Troelstra, maar wel van Tak, Wibaut, van mensen er om heen, die ik als figuren veel boeiender vind. Ik denk, als ik ooit een portret van Troelstra zou maken - nog daargelaten of het mij zou lukken - het geen leuk portret zou worden. Ik houd niet van die man, ik vind het politiek gezien een nogal benepen geest, die er door zijn manier, waarop hij mensen om hem heen probeerde weg te schuiven, blijk van geeft met een klein burgerlijk karakter behept te zijn."

verwarring

Jan Rogier heeft een grote belangstelling voor het interbellum. Het verwijt aan De Jong, dat deze te weinig oog heeft voor de grote continuïteit tussen de periode voor, tijdens en na de oorlog, is daarop mede gebaseerd.

" In die periode werd gepreludeerd op de maatregelen die door de bezetter genomen zijn. De Jong's geschiedwerk lezend moet ik concluderen dat hij als tijdgenoot van toen, zijn eigen tijd niet begrepen heeft. Ik verwijt hem bijvoorbeeld dat hij de schrijver Johan Brouwer met onbegrip beschreven heeft. In zijn twifelen tussen de twee partijen in de Spaanse Burgeroorlog, zijn mysticisme en zijn uiteindelijke keus voor het verzet tegen de Duitsers, is hij typerend voor de verwarring die er in de dertiger jaren onder de, in dit geval katholieke intellectuelen heerste.

" Ik heb een paar jaar geleden een opdracht gekregen om een biografie te

schrijven over Hein Vos, de man van het Plan van de Arbeid. Hoewel ik er zeer intensief mee bezig ben geweest en al ontzettend veel materiaal heb verzameld, kan ik er niet uitkomen. En wel omdat het een biografie moet zijn. Een persoonlijk volstrekt integer man als Hein Vos, heeft in de dertiger jaren met zijn leerlingen en politieke vrienden, waaronder Hendrik de Man, de corporatieve ordening uitgewerkt. Hij trok daaruit tot op zekere hoogte ook politieke consequenties, hoewel hij daarin niet zover ging als De Man in België. Maar hij bezocht wel de internationale conferenties, zoals in Pontigny, en verkeerde veel in dergelijke kringen. Ik geloof dat ik eerst heel goed afstand moet nemen van zulke dingen, voordat ik ze zuiver in een portret kan neerzetten. Want zodra die contacten en internationale lijnen worden aangeduid, staat de man in de reuk van het 'fascistenvriendje'. Ter verdediging zou men dan kunnen stellen dat hij niet in de gaten heeft gehad, hoe afschuwelijk de gevolgen van zijn eigen plannen konden worden. Maar door het zo te stellen, wordt het portret ook belast. Ik ben er niet aan toe om deze problemen juist te formuleren.

De Jong doet daar niet eens moeite voor. Hoewel hij het materiaal van alle kanten toegeschoven krijgt. Is het niet vreemd dat het juist Bouman (de bekende hoogleraar sociologie, m/f) was, die in een artikel in Wending heeft gewezen op het ontbreken van de context van de jaren dertig in verband met het beschrijven van de Nederlandse Unie? Bouman gaf daarmee precies aan, waar de wortels van het Uniedenken lagen. Bouman was daar zelf dé exponent van. Zijn interpretatie is wel fout - hij praat het namelijk goed-, maar hij geeft wel de juiste lijn aan. De Jong mist dat inzicht: in zijn eerste deel wordt niet gerept over de Volkshogeschoolbeweging, Brabantia Nostra, de Groninger Gemeenschap e.d. Dat waren allemaal bewegingen, die zich min of meer walgend afkeerden van de politieke partijen, die de parlementaire democratie niet meer zo zagen zitten. Onder jonge katholieken, protestanten en socialisten was daar een massale aanhang voor te vinden. Dat is toch ook een voorspel, zou ik zeggen!"

boekman

"Ik ben bezig met een studie over de opvattingen van de oude socialistische wethouder van Kunsten in Amsterdam,

Boekman, die in 1939 gepromoveerd is op het proefschrift "Overheid en Kunst in Nederland". Het lijkt me zeer interessant om de cultuurpolitieke opvattingen van de sociaal-democraten uit die periode te onderzoeken en te zetten in het politieke kader van de partij en de verschillende stromingen daarin. Om te kijken naar de ontwikkeling van het staats- en cultuurpolitieke denken van de Nederlandse sociaal-democratie. Het stramien voor de studie ligt dus al klaar. In de dertiger jaren komt alleen bij de sociaal-democraten zo'n breed spectrum voor, van het uiterste marxisme van Sam de Wolff tot het volstrekt liberale en strikt parlementaire denken van een man als Bonger. Een stroming als Eenheid door Democratie, die een geleide parlementaire democratie voorstond, het corporatieve element in het Plan van de Arbeid, ik denk dat je weer tot dezelfde conclusie komt: socialisme? er was geen socialisme. Dat wat ze niet wilden was duidelijk, maar wat ze wel wilden..... Het was een geweldige lappen-deken. Zelfs een man als Boekman, die in 1940 zelfmoord pleegde, jood was en dus wist wat er ging gebeuren, heeft in 1936 nog een boekje vertaald van Marcel Déat, de rechtse socialist uit Frankrijk, getiteld: Neosocialisme. Dat was een uitnodiging tot verzoening van sociaal-democratie en fascisme. De verwarring in die dertiger jaren was ontzettend groot.

Hein Vos, directeur van het wetenschappelijk bureau dat het 'Plan van de Arbeid' opstelde.

" Om nog een keer terug te komen op Bouman, ook SDAPer, ik heb hem een keer fel aangevallen over zijn korte memoires 'Voor en na de zondvloed'. Daarin vergoeilijkt hij zijn eigen houding in de dertiger jaren. Hij schrijft dat hij niet meer begrijpt dat hij dat stuk over drie democraten (Jaurès, Wilson en Rathenau) in dezelfde tijd heeft geschreven als het boek 'Structuurcrisis en Nationaalsocialisme' (1933). Ik raadde hem aan om dat stuk over Rathenau nog maar eens over te lezen. Ik heb er althans geen moeite mee in deze verheerlijking van de corporatieve gedachte de auteur van 'Structuurcrisis en Nationaalsocialisme' zonder enige paradox te herkennen.

In de oorlog heeft Bouman ook een zeer prominente rol gespeeld. Door het Driemanschap, dat de Nederlandse Unie op autoritaire grondslag leidde, werd Bouman in augustus 1940 de leiding opgedragen over jeugdonderwijs en volksopvoeding. Kort daarop maakte het Driemanschap bekend dat er een begin zou worden gemaakt met de oprichting van een geuniformeerde, nationale jeugdbeweging, waarin alle andere jeugdbewegingen zouden opgaan. Bouman zou de leider worden. De Duitsers waren echter van zulke initiatieven niet gediend, zodat het plannetje niet doorging en Bouman de rol en de reputatie van een Nederlandse Baldur von Schirach bespaard bleef. Daar mag hij de nazi's wel dankbaar voor zijn!"

" Je kan nu wel net als Bouman, afstand van deze zaken nemen, wanneer de ontwikkelingen anders verlopen; maar als Duitsland wel had gewonnen, hadden al die mensen, ook die van de Unie, evengoed en met recht kunnen zeggen: 'maar we hebben toch al ons best gedaan om goed in de pas te lopen'."

NOTEN

1. De titel van de verschenen bundel is 'De geschiedschrijver des volks en andere socialisten'.
2. Deze bundel zal de naam krijgen: 'Een zondagskind in de politiek en andere christenen'.
3. Wouter Noordewier in Hollands Maandblad, november 1978.
4. Jan Rogier, inleiding bij: Quack, H.A.G. 'De socialisten, personen en stelsels'. Sun Reprint, 1978.